

Tijden van wederoprichting Petrus' toespraak in Handelingen 3:19-21

Verschenen in M.C. Mulder en A. Noordegraaf (red.), *Hoop voor Israël. Perspectieven uit Handelingen*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2007, 80-102.

M.J. Paul

De opbouw van Petrus' toespraak

In het begin van Handelingen 3 staat de genezing van een verlamde man beschreven, zoals die heeft plaatsgevonden door Petrus en Johannes in de naam van Jezus Christus. Het volk werd met verbazing en ontzetting vervuld en liep te hoop bij de drie mannen (vs. 11). Dit is voor Petrus een gelegenheid om het woord te nemen. Hij wijst direct de mogelijkheid af dat hun eigen kracht of godsvrucht de man kon laten lopen. Het geheim ligt elders: de God van Abraham, Isaak en Jakob heeft zijn knecht Jezus verheerlijkt. Daarna volgt een beschuldiging, namelijk dat het volk de Heilige en Rechtvaardige heeft verloochend en gedood. Maar God heeft Hem opgewekt uit de doden en de discipelen zijn daarvan getuige (vs. 15).

Nadat zo genoemd is dat Jezus leeft, komt Petrus weer terug op het wonder. Het is door het geloof in deze naam dat een volkomen herstel is bewerkt (vs. 16).

Daarna wordt de schare weer aangesproken, waarbij Petrus aangeeft dat het volk uit onkunde gehandeld heeft, evenals hun oversten. Dwars door dat alles heen heeft God echter in vervulling doen gaan wat alle profeten vooraf geboodschaft hebben, dat zijn Christus moest lijden (vs. 18).

Vervolgens komt een indringende oproep: 'Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat¹ er tijden van verademing mogen komen voor het aangezicht des Heren, en Hij de Christus, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende: Hem moest de hemel opnemen tot de tijden van de wederoprichting van alle dingen, waarvan God gesproken heeft bij monde van zijn heilige profeten, van oudsher' (vs. 19-21).

Petrus verwijst vervolgens naar Deuteronomium 18, waar sprake is van een profeet uit de broeders, als Mozes. De scherpe waarschuwing weerklinkt, dat ieder die niet hoort naar deze profeet zal sterven (Deut. 18:15, 18, 19). Al de profeten, van Samuël aan, hebben deze dagen aangekondigd (Hand. 3:24).

Het slot van de toespraak is een sterk appèl om te luisteren naar deze profeten. De hoorders zijn immers zonen van de profeten en van Gods verbond met Abraham. Toen is beloofd dat door zijn nageslacht alle stammen van de aarde gezegend zouden worden (Gen. 12:3). Het grote voorrecht van Israël is, dat Gods Knecht in de eerste plaats tot hen gezonden is, om te zegenen en om ieder af te brengen van zijn verkeerdheden (vs. 26).

De toespraak, die misschien afgebroken werd,² geeft alle eer van het wonder aan Jezus, die in de hemel verblijft. De aandacht verschuift van de genezen man naar de toehoorders die tot op zekere hoogte schuldig staan aan de gerechtelijke moord die heeft plaatsgevonden. Er is echter vergeving van deze verschrikkelijke daad mogelijk en daartoe noemt Petrus allerlei woorden van de profeten. De compositie is daarmee: een oproep, heil voor heden en toekomst, onderbouwing door profetenwoorden en tot slot de beloften van het verbond.

¹ De Statenvertaling heeft hier het Griekse *hōpōos* minder juist met 'wanneer' vertaald.

² De leidinggeevenden grepen in bij het vallen van de avond, zie Hand. 4:1.

Vraagstelling en opbouw van het artikel

In deze bijdrage wordt de vraag gesteld naar de verhouding tussen Israël en de andere volken in de toespraak van Petrus. Daarbij ligt het accent op de verhoudingen in de geschetste toekomstverwachting.

De opbouw van deze bijdrage is als volgt: eerst komt er een toelichting op de verschillende verzen, waarna geprobeerd wordt ze met elkaar in verband te brengen. Vervolgens staan we stil bij de teksten over de profeten en Profeet. Aan het eind staan enige bijbels-theologische aandachtspunten en homiletische aanwijzingen.

Onwetendheid en vergeving (vs. 17, 19)

Nadat Petrus het volk gewezen heeft op hun betrokkenheid bij de dood van Jezus, spreekt hij over 'onkunde' of 'onwetendheid', waarmee ze gehandeld hebben (vs. 17). Bij het volk kunnen we ons dat nog wel voorstellen, maar hij breidt dit uit tot de oversten. Ook zij hebben zo gehandeld. Ter verduidelijking van deze verzachtende uitdrukking kan geweest worden op het gebed van Jezus 'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen' (Luc. 23:34). Paulus merkt op dat de beheersers van deze eeuw de verborgen wijsheid van God niet hebben geweten, want anders zouden ze de Here der heerlijkheid niet gekruisigd hebben (1 Kor. 2:8). Wat hem zelf betreft, hij heeft de gemeente Gods vervolgd, maar dit uit onwetendheid en ongeloof gedaan (1 Tim. 1:13).

De onwetendheid die in deze teksten genoemd wordt, is geen volstrekte onschuld. Jezus heeft genoeg gesproken en gedaan om Hem te leren kennen. Daarom klinkt de veroordeling in zijn woorden: 'Indien Ik niet de werken onder hen gedaan had, die niemand anders gedaan heeft, zouden zij geen zonde hebben; maar nu hebben zij, hoewel zij ze gezien hebben, toch Mij en mijn Vader gehaat' (Joh. 15:24).

De Thora noemt zonden die 'zonder opzet' gedaan zijn en wijst in Leviticus 4 op de offers die gebracht moeten worden nadat de overtreding ontdekt is. In het algemeen betreft het nalatigheid, die 'voor de ogen van de gemeente verborgen is gebleven' (4:13), maar waardoor men toch schuldig is. In Numeri 15 komt dit onderwerp terug en daar wordt de tegenstelling gemaakt met 'iets met voorbedachten rade doen' ('met opgeheven hand'). Wanneer dat het geval is, is de persoon een lasteraar van de HERE en moet hij ter dood worden gebracht (15:30). We moeten hier denken aan bewuste rebellie en ongehoorzaamheid.

Hoe zit het echter met zonden die opzettelijk gedaan zijn en toch een minder rebellerend karakter tegenover God dragen? Blijkens Leviticus 5:20-26 (in veel vertalingen 6:1-7) is het mogelijk dat iemand een valse eed aflegt en dat het later ontdekt wordt. In zo'n geval moet hij een boete betalen, maar is ook verzoening mogelijk. Er is dus wel degelijk vergeving mogelijk voor bepaalde zonden die bewust gedaan zijn, maar niet voor zonden die rechtstreeks ingaan tegen God zelf. Hierbij ligt de vergelijking met 'de lastering tegen de Heilige Geest' voor de hand (Mat. 12:31-32).

Wanneer Petrus de zonde van volk en oversten karakteriseert als gedaan vanuit onkunde, bagatelliseert hij de schuld niet, maar bedoelt hij dat er een mogelijkheid van vergeving is (Vgl. Hebr. 9:7). Die boodschap is steeds gebracht door de profeten. Tot het afkerige en trouweloze volk wordt gezegd: 'Keert weder, afkerige kinderen, luidt het woord van de HERE'

(Jer. 3:14, vgl. vs. 21). Aan een volk dat vergeleken kan worden met Sodom en Gomorra wordt voorgehouden 'Al waren de zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw; al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol' (Jes. 1:10, 18).

De woorden die Petrus hier gebruikt zijn: 'Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden' (Hand. 3:19). Met 'berouw' wordt de overtuiging bedoeld dat men verkeerd gehandeld heeft en dat voor God belijdt. Het betreft een verandering van mentaliteit en gedachten. Die reactie werd getoond op de Pinksterdag toen mensen in hun hart getroffen werden en vroegen wat ze moesten doen (Hand. 2:37). In het antwoord noemt Petrus bekering, die concreet tot uiting komt in de doop in de naam van Jezus Christus. Simon de tovenaer wordt opgeroepen om zich te bekeren van zijn boosheid, van zijn verkeerde overtuiging en voorstel (8:22). In Lydda en Saron zien de inwoners de genezing van Eneas, een verlamde man, en zij bekeren zich tot de Here (9:35). Later verwijst Paulus naar Johannes die 'een doop van bekering' preekte (13:24). In het slot van het boek Handelingen staat een aanhaling uit Jesaja, waarin naar voren komt dat Israël niet ziet en hoort en zich niet bekeert (28:27). Berouw en bekering betekenen dat men afstand neemt van het verkeerde verleden en zich toevertrouwt aan Jezus Christus. In het verband van Handelingen 3 wordt bedoeld het berouw over de medeplichtigheid aan de dood van de Messias en het ongeloof in Hem. Er is een uitweg, en het is mogelijk dat deze zonden uitgedelgd worden.

De zonden worden uitgedelgd of afgewist.³ Zo staat geschreven in Jesaja 43:25 'Ik, Ik ben het die uw overtredingen uitdelg om Mijnentwil, en Ik gedenk uw zonden niet'. In Kolossenzen 2:14 is sprake van een geschreven beschuldiging die teniet wordt gedaan.

Tijden van verademing (vs. 19)

Na Petrus' oproep tot inkeer volgt er een zin met 'opdat'. De inkeer heeft een doel, namelijk dat er 'tijden van verademing'⁴ mogen komen van het aangezicht des Heren'. Dan zal Hij Jezus zenden die in de hemel is (moet zijn) tot de tijden van de wederoprichting van alle dingen (Hand. 3:19-20). Wat zijn die 'tijden van verademing' of 'ogenblikken van herademing'?⁵ De uitdrukking doet denken aan een opleving te midden van moeilijke omstandigheden. Of een tijd van rust na een afmattende inspanning. Zo spreekt Jeremia er over dat de Israëlieten, wanneer ze de goede weg gaan, rust zullen vinden voor hun ziel (Jer. 6:16; vgl. Mat. 11:28). Het is de stem van de vreugdebode die vrede aankondigt, die goede boodschap brengt, die heil verkondigt (Jes. 52:7). De scheiding tussen God en mens, zodat Hij zijn aangezicht verborgen houdt, is voorbij (Jes. 59:2).

Gezien het meervoud 'tijden' is het aannemelijk om aan perioden in deze wereldgeschiedenis te denken. Er zijn ook uitleggers die menen dat de wederkomst bedoeld is (Calvijn⁶; Haenchen⁷). Dat heeft te maken met het vervolg van de zin, dat God Jezus zal

³ Grieks: *exaleifthenai*. Vgl. het wissen van de tranen (Op. 7:17) en het uitwissen van namen uit het boek des levens (Op. 21:4).

⁴ Het woord 'verkoeling' in de Statenvertaling komt vaak negatief over bij de lezers (vgl. 'een koele reactie'), maar bedoeld is verkoeling in de hitte.

⁵ Het woord *anapsuksis* komt in de LXX alleen voor in Ex. 8:15, waar de farao tussen twee plagen door een tijd van verlichting krijgt. Vgl. het werkwoord in 1 Sam. 16:23 (Sauls reactie op Davids harpspel).

⁶ J. Calvijn, *De Handelingen der apostelen*, deel 1, Ned. vert., Goudriaan, 1970, 121.

⁷ E. Haenchen, *Die Apostelgeschichte. Neu übersetzt und erklärt*, Göttingen, 1965⁵.

zenden. Fitzmyer denkt aan een tijd waarin het nog mogelijk is berouw te tonen, terwijl Jervell de uitdrukking opvat als adempauzes in de weeën van de eindtijd.⁸

Vanuit het verband lijkt het aannemelijk dat positieve tijden bedoeld zijn. Ze zijn het gevolg van het berouw en de bekering van het volk. De oproep daartoe gebeurt in de tijd van Petrus, en daarom is de opvatting van een toekomstige tijd van berouw minder aannemelijk. Het meervoud 'tijden' is moeilijk te combineren met de eenmaligheid van Christus terugkomst, maar past wel bij perioden die eraan voorafgaan.

Er bestaat echter ook nog een andere opvatting van het woord 'zenden', namelijk dat niet de wederkomst bedoeld is, maar de zending van Christus door de verkondiging. Die zending wordt in vers 26 bedoeld (de opgestane Knecht is 'tot u gezonden'). Toch lijkt hier de wederkomst aannemelijker, omdat Jezus in de hemel verblijft tot de tijden van wederoprichting van alle dingen. De tijdsbepaling maakt het onaannemelijk dat het zenden nu reeds gebeurt. Bovendien stelt Petrus de komst van Jezus in het vooruitzicht als gevolg van berouw en bekering.⁹

In de tijdsomstandigheden waarin Petrus deze woorden sprak, kan aan de verwoesting van Jeruzalem gedacht worden. Berouw zou het volk van Jeruzalem respijt schenken van het oordeel door Jezus uitgesproken, zoals de inwoners van Ninevé dat kregen na de oordeelsboodschap van Jona. Ook kan gedacht worden aan de nieuwe gemeente te Jeruzalem. Deze groeit in korte tijd met duizenden leden. Dat kan als een periode van herademing beschouwd worden. Vanaf hoofdstuk 6 vindt er echter verdrijving plaats vanuit Jeruzalem.¹⁰

De boodschap van Petrus lijkt echter algemener te zijn dan enige gebeurtenissen uit de eerste eeuw. We laten hier nog twee uitleggers aan het woord, om te laten zien hoe zij met deze uitdrukking omgaan.

William Reid schreef in 1860 over 'tijden van verkwikking' in een uitgebreide voorrede bij *Revival Truth*, preken van Robert McCheyne over geestelijke opwekking. Hij wijst de gedachte af dat de Geest alleen met Pinksteren in Handelingen 2 werkte. 'Gods Woord geeft immers aan dat wij de Heilige Geest mogen verwachten en dat als 'stromen op het droge' en dat 'tijden van verkoeling' (of verkwikking, zie Hand. 3:19) en wijd verspreide, gelijktijdige bekeringen in de kerkgeschiedenis herhaalde malen voorkomen, om ontegenzeggelijk te bewijzen dat een buitengewone godsdienstige opwekking en een gelijktijdige bekering niet moeten worden gezien als beperkt tot de uitstorting van de Geest op de Pinksterdag, maar nu een deel is van de gewone werking naar Gods grote genadeplan tot overtuiging en bekering van de goddelozen, om tenslotte vele van de eenmaal verloren zonen tot de heerlijkheid te leiden.'¹¹

⁸ J. Jervell, *Die Apostelgeschichte. Uebersetzt und erklärt*, Göttingen, 1988. S.J. Kistemaker kiest voor perioden waarin de gelovigen de verfrissende nabijheid van God ervaren. *Exposition of the Acts of the Apostles*, NTC, Grand Rapids, 1990.

⁹ In 1:11 is Jezus' terugkeer al aangekondigd.

¹⁰ Vgl. J. van Eck, *Handelingen. De wereld in het geding*. CNT, Kampen, 2003, 105.

¹¹ William Reid, *Stromen op het droge. Boodschap en beleving in tijden van opwekking*, Ned. vert., Leiden, 1992, 75.

Terwijl de uitleg van Reid verbonden is met de huidige situatie van de kerk, betreft de Engelse theoloog Edw. Wells (18^e eeuw) de tijden op de toekomst: 'Door de tyden der verkoelinge wordt verstaan de gelukzaligheid van het tydelyke en gloriryke koningryke van Christus, dus gevoeglyk genoemd, ter oorzaak van de gelukkige en heerlyke verkwikking, welke de heiligen daar zullen genieten, zelfs hier op aarde, gedurende duizend jaren, wanneer Christus weder komen zal van voor het aangezichte van God, dat is uit den hemel.'¹²

In beide gevallen zijn er aanvullende overwegingen om de tekst zo uit te leggen: de toepassing op de kerk in de eigen tijd of een bepaalde toekomstverwachting. In beide citaten ontbreekt echter de betekenis van deze tijden van verademing voor het Joodse volk, al wordt die ook niet uitgesloten.

Tijden van wederoprichting (vs. 21)

Behalve 'tijden van verademing' zal nog een gevolg zijn dat er 'tijden van wederoprichting' komen. Deze laatste uitdrukking wordt vaak in verband gebracht met Origenes. Hij leerde een trapsgewijze herstel van alle zielen na de dood.¹³ Op het concilie van Constantinopel in het jaar 553 werden leringen van hem en zijn volgelingen veroordeeld.¹⁴

Het is mogelijk bij de genoemde uitdrukking te denken aan het herstel van alles en iedereen, zodat zelfs gevallen engelen zullen delen in het eschatologische heil.¹⁵ In dit artikel proberen wij echter de context, waarin de uitdrukking gebruikt wordt, na te gaan en de betekenis voor Israël en de kerk op het spoor te komen.

Petrus vermeldt dat deze wederoprichting iets is, waarover reeds de profeten gesproken hebben. Het woord *apokatastasis* komt niet in de Septuaginta voor, maar de idee van herstel en restauratie is volop aanwezig in het Oude Testament.

Sommige uitleggers menen dat het woord 'alles' betrokken moet worden bij de beloften van de profeten en niet bij het herstel van de wereld. De RSV geeft weer: 'tot de tijd dat alles gerealiseerd wordt wat God sprak door de mond van zijn heilige profeten'.¹⁶ Maar *apokatastasis* is eerder een restauratie, een herstel.¹⁷ Stott en anderen stellen die gelijk aan de 'wedergeboorte' van de wereld waarover Jezus spreekt: 'U, die Mij gevolgd bent, zult in de wedergeboorte, wanneer de Zoon des mensen op de troon van zijn heerlijkheid zal zitten, op twaalf tronen zitten om de twaalf stammen van Israël te richten' (Mat. 19:28). Dan zal de aarde bevrijd worden van zijn gebondenheid aan pijn en verval (Rom. 8:19-23).¹⁸

Bij het nagaan van de profetische boodschap is het van belang eerst te letten op het verbond van God met Israël. Het verbond aan de Sinai kent bepalingen van zegen en vloek (Lev. 26;

¹² Geciteerd in Joan van den Honert, *Verklaring van de geheele Heilige Schrift, door eenigen van de voornaamste Engelsche Godgeleerden*, deel 14, Amsterdam, 1753, 54.

¹³ Origenes beriep zich vooral op 1 Kor. 15:25-28. Na een louteringsproces doorlopen te hebben, zouden alle redelijke wezens, ook de gevallen engelen, aan het einde der eeuwen tot God terugkeren. Dan zal God alles in allen zijn.

¹⁴ J.N. Bakhuizen van den Brink, *Handboek der kerkgeschiedenis*, deel 1, Den Haag, 1965, 123-124, 227.

¹⁵ Vgl. H. Rosenau, 'Wiederbringung aller', *TRE* 35, Berlin, 2003, 774-780.

¹⁶ RSV: 'until the time for establishing all that God spoke by the mouth of his holy prophets.'

¹⁷ Vgl. het verwante werkwoord in 1:6 (herstel van het koninkrijk aan Israël) en Mar. 9:12 // Mat. 17:11, waar sprake is de profeet Elia die alles zal herstellen.

¹⁸ J. Stott, *The Spirit, the Church and the World. The Message of Acts*, Downers Grove, 1990, 93-94.

Deut. 28). Bij de vervloekingen wordt ook de verdrijving uit het beloofde land genoemd. (Deut. 28:63-68). Toch klinkt in Deuteronomium 30 de belofte, dat er, als al deze dingen over Israël gekomen zijn, herstel komt. Wanneer het volk zich bekeert, zal de Here een keer brengen in hun lot. Tevens komt er een geestelijke vernieuwing en God zal in overvloed het goede schenken (30:1-10).¹⁹

De profeten, die voortbouwen op dit grondstramien van het verbond, komen hier steeds weer op terug. Enige voorbeelden daarvan zijn de volgende:

Jesaja kondigt ernstige oordelen aan in het eerste hoofdstuk, maar daarna schrijft hij over het komende vrederijk. De volken zullen optrekken naar de berg des HEREN, om te leren. De zwaarden zullen tot ploegscharen omgesmeed worden (2:1-5). Daarna worden opnieuw gerichten aangekondigd, maar toch, het volk dat in duisternis wandelt, zal een groot licht zien. 'Een Kind is ons geboren, een Zoon is ons gegeven'. Van gevolg is: 'Groot zal de heerschappij zijn en eindeloos de vrede op de troon van David en over zijn koninkrijk' (9:1-6). Daarna volgen opnieuw waarschuwende woorden, afgewisseld met hoop en uitzicht. 'Er zal een rijtje voortkomen uit de tronk van Isai'. Hij zal de aarde slaan met de roede van zijn mond en met de adem van zijn lippen. Als dit gericht voltrokken is, zal men geen kwaad doen noch verderf stichten op de heilige berg, want de aarde zal vol zijn van de kennis des HEREN.

(11:1-9). De HERE zal zijn volk loskopen uit allerlei landen. Hij zal de verdrevenen van Israël verzamelen en de verstrooide dochters van Juda vergaderen van de vier einden der aarde' (11:11-12). Het gevolg is een loflied op God die toornig geweest is, maar zijn toorn is afgewend en vertroost nu Israël (12:1). Uit het verdere boek Jesaja, met name vanaf hoofdstuk 40, zijn nog veel meer citaten mogelijk.

Jeremia heeft op allerlei plaatsen in zijn boek onheil aangekondigd en de ballingschap. Toch komt er ook herstel. 'Want zie, de dagen komen, luidt het woord des HEREN, dat Ik in het lot van mijn volk Israël en Juda een keer breng'. Concreet betekent dit terugkeer in het land dat aan hun vaders gegeven is (Jer. 30:3). De volgende hoofdstukken, 31-33, staan bekend als het Troostboek van de profeet. 'Weder opbouwen zal Ik u, zodat u gebouwd wordt, jonkvrouw Israëls' (31:3). 'Hij, die Israël verstrooide, zal het verzamelen en hoeden als een herder zijn kudde' (31:10). De belofte van herstel klinkt twee hoofdstukken verder als volgt: 'Zie, Ik zal haar genezing schenken en herstel, Ik zal hen genezen en hun een schat van bestendige vrede ontsluiten' (33:6).

Vervolgens de profeet Ezechiël. Hij zag de heerlijkheid des HEREN vertrekken uit de tempel (11:23). Jeruzalem en de tempel worden aan de ondergang prijs gegeven. Toch geeft ditzelfde hoofdstuk uitzicht op herstel: terugkeer uit de ballingschap en een geestelijke vernieuwing: een hart van vlees in plaats van een hart van steen (11:17-20). Het herstel komt vooral vanaf hoofdstuk 36 naar voren. Het visioen van de doodsbeenderen geeft symbolisch het herstel van Israël aan (h. 37) en een nieuwe tempel wordt gebouwd (h. 40-47). Het land wordt opnieuw ingedeeld (h. 48).²⁰

¹⁹ Vgl. Deut. 4:25-31.

²⁰ Vgl. de bespreking hiervan in M.J. Paul, L.W.G. Blokhuis, P.A. Siebesma, *Land voor vrede? Een studie over Israëls landgrenzen*, Kampen, 1993, 15-17, 55.

Vervolgens nog bij deze citaten uit de ‘grote profeten’ een citaat uit Amos, omdat in Handelingen 15 hiernaar verwezen wordt: ‘Daarna zal Ik wederkeren en de vervallen hut van David weder opbouwen, en wat daarvan is ingestort, zal Ik weder opbouwen, en Ik zal haar weder oprichten’ (Am. 9:11 in Hand. 15:16).

Het thema van herstel en herbouw komt tientallen keren voor bij de oudtestamentische profeten.²¹ In alle gevallen betreft het de toekomst van het volk Israël. Dat volk moet soms door grote diepten heen vanwege Gods straf op de zonde, maar er volgt daarna weer herstel. Meermalen komt naar voren dat de volken mogen delen in dit heil, maar altijd betreft dat een delen in de zegen die Israël ontvangt. Het herstel, de terugkeer naar een vroegere situatie, betreft niet zozeer de volken als wel het oude verbondsvolk van Abraham, Isaak en Jakob.

De wederoprichting van dat volk gaat gepaard met de wederoprichting van alle dingen. Israël is het middelpunt van de wereld als die wereld een rijk van vrede wordt.

Tijden en tijdperken

In de bovenstaande verklaring komt naar voren dat er diverse mogelijkheden van vervulling zijn van dit bijbelgedeelte. Naast de vervulling op korte termijn is er ook uitzicht op een latere toekomst. In verband hiermee is het goed nog enige andere bijbelgedeelten te noemen, zoals de belangrijke passage Handelingen 1:6-7.²² Nadat Jezus veertig dagen lang onderwijs gegeven heeft over het Koninkrijk Gods vragen zijn discipelen bij de hemelvaart wanneer Hij het koningschap voor Israël zal herstellen.²³ Zijn antwoord is dat het hun niet toekomt ‘de tijden of gelegenheden te weten, waarover de Vader de beschikking aan Zich gehouden heeft’ (Hand. 1:3-7).

De ‘tijden of gelegenheden’²⁴ van dit vers, de ‘tijden van verademing’ en de ‘tijden van wederoprichting van alle dingen’ in Handelingen 3 geven perioden aan van de wereldgeschiedenis en kunnen niet tot een enkel moment gereduceerd worden.²⁵ Hieruit mag men concluderen dat Petrus spreekt over dingen die aan Jezus’ wederkomst voorafgaan en dus plaatsvinden binnen de wereldgeschiedenis.

Datzelfde perspectief komt naar voren in het Evangelie dat aan het boek Handelingen voorafgaat en eveneens geschreven is door Lucas. Hij noemt in Jezus’ rede over de laatste dingen het volgende perspectief: ‘Jeruzalem zal door de heidenen vertrapt worden, totdat de tijden der heidenen zullen vervuld zijn’ (Luc. 21:24). De verwoesting van Jeruzalem is aanstaande. Het volk heeft niet geluisterd. De Heiland wilde de inwoners van Jeruzalem vergaderen, zoals een hen haar kuikens, maar ze hebben niet gewild. Daarom wordt het huis aan zijn lot overgelaten (Luc. 13:34-35a). Toch is er uitzicht. Als de tijden van de heidenen voltooid zijn, komt er een andere periode. Er lijkt bedoeld te zijn op bekering en op erkenning van Jezus als de Messias. De inwoners zullen Hem immers begroeten met de woorden van welkom ‘Gezegend Hij, die komt in de naam des Heren’ (13:35b).

²¹ Vgl. J.B. Payne, *Encyclopedia of Biblical Prophecy*, Grand Rapids, 1973. Repr. 1989, 656-658.

²² Vgl. A. Noordegraaf, *Creatura verbi. De groei van de gemeente volgens de Handelingen der Apostelen*, Den Haag, 1983, 198-199.

²³ Vgl. het artikel van C. v.d. Boogaart in deze bundel.

²⁴ In Hand. 1:6-7 staat het meervoud van *chronos* en *kairos*. In 3:20 is sprake van *kairoi*, in vs. 21 van *chronoi*. De uitdrukkingen hebben verschillende accenten, maar lijken hier door elkaar gebruikt te worden, evenals dat in de LXX het geval is.

²⁵ Vgl. ook de ‘toegemeten tijden’ aan de volken in Hand. 17:26.

Le Cornu en Shulam geven aan dat Jezus het koninkrijk van God verstaan lijkt te hebben in de terminologie van het rabbijnse concept van 'de dagen van de Messias' – een periode voorafgaand aan het eschatologische oordeel, een periode op aarde, waarin de rechtvaardige en de goddeloze naast elkaar leven – in contrast met het oordeel en de toekomstige wereld.²⁶

Kunnen hier nog consequenties uit getrokken worden voor de relatie tussen Israël en de volken? De genoemde tekst uit Lucas 21 geeft aan dat Jeruzalem door de heidenen vertrappt zal worden. Er komen tijden voor de heidenen, tijden die echter op een gegeven moment vervuld zijn. Daarna komt Jeruzalem weer aan de beurt. In Handelingen 1 lijkt het herstel van het koninkrijk aan Israël nog ver weg, maar het komt wel. Wie dit combineert met andere uitspraken in dit bijbelboek, zoals over 'de hoop voor Israël',²⁷ kan tot de conclusie komen dat er een nauwe samenhang is tussen de lotgevallen van Israël en de volken, waarbij er ook een volgorde te ontdekken is: eerst Israël, dan de volken en daarna weer Israël (met de andere volken).²⁸ Het heil van Israël er is mede ten behoeve van de volken. Petrus laat zich er hier echter niet concreet over uit.

Relatie van de gebeurtenissen

Petrus kondigt diverse gebeurtenissen aan in de verzen 19-21 en bij de diverse woorden en uitdrukkingen hebben we afzonderlijk stilgestaan. Hoe is de relatie tussen de verschillende uitdrukkingen? Achtereenvolgens komen in de tekst naar voren: 1) Berouw en bekering, 2) opdat uw zonden uitgedelgd worden, 3) opdat er tijden van verademing mogen komen, 4) de Here zendt Jezus, die in de hemel is tot de tijden van de wederoprichting van alle dingen.

De apostel roept allereerst op tot berouw en bekering . Dat is het fundament of het begin van de ketting van gebeurtenissen. Aan het slot van zijn betoog tekent hij de bereidwilligheid van Christus om dit te bewerken door zijn zegen. Op die manier worden de zonden uitgedelgd. Daarmee is duidelijk dat de tweede gebeurtenis het gevolg is van de eerste.

Zolang God toornig is op zijn volk, kan er van verademing geen sprake zijn, want dan rust zijn oordeel op Israël. In Psalm 85 wordt de goedgunstigheid van God en een keer in het lot van Jakob verbonden met vergeving van de ongerechtigheid en met de bedekking van schuld (85: 2-3). Het ligt voor de hand hier dezelfde volgorde aan te nemen. Eerst is er vergeving en daarna komt de positieve uitwerking. Dus eerst de tweede en dan de derde gebeurtenis.

Het moeilijkst ligt het vierde punt. Past de wederkomst van Christus als laatste in deze rij? Is die afhankelijk van berouw en komt die pas na de tijden van verkoeling? De onderdelen twee en drie beginnen met het woordje 'opdat'. Dit ontbreekt echter bij het vierde punt. Dat kan betekenen dat de derde en vierde uitspraak allebei een gevolg zijn van de eerste twee, maar het is ook mogelijk dat een nieuw gevolg bedoeld is, zodat de wederkomst later is dan de andere gebeurtenissen.

²⁶ H. Le Cornu, J. Shulam, *A Commentary on the Jewish Roots of Acts*, part 1, Jerusalem, 2003, 15.

²⁷ Zie de bijdrage van A. Noordegraaf in deze bundel.

²⁸ Hierbij kan ook Rom. 9-11 betrokken worden.

Hier liggende spannende vragen. De Engelse exegeet Ph. Doddridge (18^e eeuw) schreef: 'Doch de volgende woorden schynen te kennen te geven, dat Petrus van gedagten was, dat de bekering van het Joodsche volk zou verzeld gaan, met een ongemene vertoning van voorspoed en vreugde, en dat zy den weg zou openen tot het spoedig nederdalen van Christus uit den hemel, ter herstellinge aller dingen.'²⁹ Wielenga geeft aan dat het wereldherstel hier in verband wordt gebracht met de bekering van Israël en voorgesteld wordt als vrucht van de innerlijke omkeer. 'Het lot van de wereld wordt niet alleen in den hemel, maar ook in Israëls hart beslist.'³⁰ Van Eck leest de woorden van Petrus tegen de achtergrond van de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70 en schrijft dat Lucas wil laten zien 'dat het allemaal anders had kunnen lopen' en vervolgt: 'Men moet dan zelfs nog een stap verder gaan. Door een oproep tot inkeer uit te laten gaan en herademing in het vooruitzicht te stellen, laat ook God zelf zien dat Hij het anders had gewild.'³¹ Bruce verzucht: 'Zou Israël als geheel dit gedaan hebben tijdens deze Pinksterdagen, hoe anders zou de loop van de wereldgeschiedenis en van de verkondiging in de wereld geweest zijn! Hoe veel sneller (naar we veronderstellen) zou de voltooiing van Christus' koninkrijk gekomen zijn!'³²

Conditioneel

Op grond van het bovenstaande kan de vraag nog opgeworpen worden of Petrus alleen een conditionele boodschap heeft. Als de Joden berouw tonen, dan zullen al de genoemde gebeurtenissen plaatsvinden. Maar als dat berouw niet betoond wordt, gaan ze dan niet door?³³ Vanuit Handelingen 3 valt die vraag niet te beantwoorden, maar andere bijbelgedeelten geven aan dat Gods plannen toch doorgang zullen vinden. Wellicht later en anders dan als Israël als geheel zich bekeerd had, want God heeft ook onze handelingen en gebeden in zijn heilsgeschiedenis opgenomen.

Soms worden menselijke voorwaarden vooropgesteld, zo in Deuteronomium 30:1-3.

Wanneer de Israëlieten in ballingschap zich bekeren en naar Gods stem luisteren, mogen ze weer terugkeren. Echter, in andere gedeelten neemt God het initiatief, zoals in het visioen van de dorre doodsbeenderen dat aan Ezechiël getoond wordt (Ez. 37:1-14).³⁴ Het is ook mogelijk te verwijzen naar Paulus, die in Romeinen 9-11 een soortgelijke vraag behandelt: wat is de toekomst van Israël nu het volk de Christus verworpen heeft? Voor de beantwoording daarvan stelt hij onomwonden dat God zijn volk niet verstoten heeft (11:1-2). Door een rest, een overblijfsel, zal God zijn doel realiseren. De beloften in het Oude Testament zijn vaak voorwaardelijk, maar rusten in onvoorwaardelijke toezeggingen. Gods heilsgeschiedenis gaat door en daarom zal Christus uit de hemel weerkeren.

²⁹ Doddridge voegt nog toe: 'Ik heb het genoeg, van, nadat ik dit geschreven had, te zien, dat de geleerde Vitringa met my in deze uitlegginge overeenstemt.' Geciteerd in Joan van den Honert, *a.w.*, 53.

³⁰ B. Wielenga, *Van Jeruzalem naar Rome. De ontwikkelingsgeschiedenis van de christelijke kerk naar de Handelingen der apostelen*, deel 1, Kampen, 37.

³¹ Van Eck, *a.w.*, 105.

³² F.F. Bruce, *Commentary on the Book of Acts*, NICNT, Grand Rapids, 17^e druk, 1977, 92. Diverse exegeten gaan ervan uit dat de genoemde bekering de wederkomst van Christus bespoedigt. Kistemaker verwijst hiervoor ook naar 2 Petr. 3:12. Anderen, zoals G. Schneider ontkennen dit. *Die Apostelgeschichte*, Teil 1, Freiburg, 1980 (repr. 2002), 326.

³³ Vgl. H. Bavinck: 'Of zulke tijden ooit voor de Joden zullen aanbreken, zegt Petrus niet; dat hangt af van hunne bekeering, en of deze te wachten is, wordt hier met geen woord vermeld.' *Gereformeerde Dogmatiek*, deel 4, Kampen, 1930⁴, 648.

³⁴ I. da Costa neemt overigens op grond van Ez. 37 en Zach. 12 deze omgekeerde volgorde aan: eerst nationaal herstel en daarna pas bekering. *Bijbellezingen*, deel 2, vierde stuk, Amsterdam, z.j., 40 en 630.

De profeten en de grote Profeet

Ter verduidelijking is het goed om stil te staan bij de verwijzingen die Petrus geeft naar de profeten. Maar liefst vier keer worden ze hier genoemd:

- alle profeten hebben tevoren geboodschapt dat de Christus lijden zou (vs. 18).
- de heilige profeten hebben gesproken over de tijden van de wederoprichting van alle dingen (vs. 21);
- Mozes heeft gesproken over een profeet naar wie geluisterd moet worden (vs. 23);
- Samuël en al de profeten daarna hebben deze dagen aangekondigd (vs. 24).

In drie van de vier uitspraken gaat het over de profeten van het Oude Testament. Het is te begrijpen dat Petrus in de ontmoeting met zijn Joodse volksgenoten zich beroept op de Schrift, die gezag voor hen had. De derde uitspraak wekt enige verwondering. Immers, waarom is hier sprake van een enkele profeet? Wie is hij? Alle geraadpleegde bijbelcommentaren op het boek Handelingen vatten deze tekst op als een verwijzing naar de grote Profeet, de Messias. Wielenga voelt aan dat dit vreemd is in het verband en schrijft: 'Merkwaardig in deze hymne is, dat de Messias niet als Koning, maar als Profeet geteekend wordt. Edoch, de profeet droeg het Woord, en het Woord was de wijsheid, maar ook de kracht Gods, de kracht ook voor de koning.'³⁵ Inderdaad zou men eerder een verwijzing verwachten naar zijn kracht om te genezen, of naar de tijd van heil die Hij brengt. In plaats daarvan staat er echter een aanduiding van zijn woord. Maar welk woord is dan hier van toepassing? Of bedoelt Petrus het woord dat Jezus in de afgelopen jaren gebracht heeft?

Een andere mogelijkheid ontstaat door de geciteerde passage in de samenhang van Deuteronomium 18 te bestuderen. Daar is sprake van allerlei heidense praktijken om de wil van de goden en de toekomst te weten te komen (vs. 9-14). Die methoden ('gruwelen') zijn voor de Israëlieten niet toegelaten. In plaats daarvan is de HERE bereid een profeet te schenken. Hij zal (telkens) zo'n profeet doen optreden, en naar hem moeten zij luisteren (vs. 15). God zal zijn woorden in diens mond leggen, en hij zal aan het volk doorgeven wat hem zo gezegd wordt (vs.18). Dit spreken heeft goddelijk gezag, en daarom zal de Here rekenschap vragen van de man die niet luistert naar zulke woorden (vs.19). Het is echter mogelijk dat een profeet overmoedig is, en eigen woorden spreekt in plaats van de woorden die hij van God ontvangt, of dat een profeet in de naam van andere goden spreekt. Dat zijn ernstige overtredingen en zo'n profeet moet sterven (vs. 20).

Vanuit het verband zijn er diverse aanwijzingen dat meer dan één profeet bedoeld wordt: ten eerste is dit een permanente voorziening, waardoor de heidense, occulte praktijken steeds overbodig zijn. Vervolgens is er de mogelijkheid dat een profeet eigenmachtig spreekt, zodat hij getoetst moet worden. Daarmee kan Mozes niet zichzelf of de Messias bedoelen. Ten derde is het goed om de voorafgaande hoofdstukken te bezien: in het gedeelte van 16:18 tot hier worden de volgende ambtsdragers besproken: de rechters, de

³⁵ Wielenga, *a.w.*, 38-39. In Israël was echter wel het besef aanwezig dat profeten wonderen konden verrichten (vgl. Elia en Elisa). Zie ook Luc. 7:16 'een groot profeet is onder ons opgestaan (na het wonder te Naïn) en Luc. 24:19 'een profeet, machtig in werk en woord'. Het blijft opmerkelijk dat hier slechts het luisteren naar een/de profeet genoemd wordt.

koning(en), de priesters en levieten, en de profeten. Het gaat dus om een categorie ambtsdragers en niet om één enkele profeet.³⁶

In de tijd van het Nieuwe Testament was er wel een verwachting van een grote profeet, zoals blijkt uit teksten als Johannes 1:21; 6:14; 7:40.³⁷ De vraag rijst nu wat in Handelingen 3:22-23 bedoeld wordt: profeten in het meervoud of een enkele profeet, de grote Profeet? Gewoonlijk kiest men voor de laatste opvatting en in de Statenvertaling geeft de hoofdletter al aan in welke richting de lezer moet denken. Toch lijkt het logischer te zijn om te kiezen voor de eerste opvatting: profeten in het meervoud. In dat geval is het betoog van Petrus consistent: vier maal verwijst hij naar de profeten en het is voor het volk van het grootste belang naar hun woorden te horen, want het zijn woorden van God. Juist wanneer alle profeten goddelijke autoriteit ontvangen hebben, is het nodig de boodschap van Samuël en de latere profeten ter harte te nemen.³⁸

Het is mogelijk om naar de Messias te verwijzen als de tweede Mozes, maar dat is in dit verband niet aan de orde. Vaak wordt zowel in Deuteronomium 18 als in Handelingen 3 de tekst opgevat als 'een profeet gelijk mij' of 'een profeet als ik', en dan moet de profeet op Mozes lijken. Echter, de woordvolgorde is anders. Er staat letterlijk 'een profeet, uit uw broeders, als ik ben'. Mozes is een Israëliet, en dus uit de broeders. Er komen geen buitenlandse profeten, maar volksgenoten die Gods woorden zullen doorgeven.³⁹ In Handelingen 3:22 en 7:37 geven Petrus en Stefanus aan dat de Joden moeten luisteren naar de profeten, en dus Jezus als de Christus aanvaardden. Deuteronomium 18 wordt niet aangehaald om daarmee aan te geven dat Jezus de Profeet is, maar dat er steeds niet geluisterd is naar de profeten, hoewel Mozes daartoe heeft opgeroepen.⁴⁰

Het gebeurt meer dan eens dat een citaat uit het Oude Testament in het Nieuwe Testament 'teruggelezen' wordt in het Oude. Het is echter beter de historische volgorde aan te houden.

³⁶ Het is mogelijk het woord *nabi* als collectivum op te vatten (vgl. 'koning' in 17:14), zodat profeten bedoeld zijn in plaats van een enkele profeet (zie de vertaling van het NBV; in Hand. 3:22 is echter het enkelvoud 'profeet' vertaald). Ook mogelijk is het werkwoord 'doen optreden' op te vatten in distributieve zin: telkens zal JHWH doen optreden, waarbij er meestal één profeet tegelijk is.

³⁷ Bruce verwijst naar de Samaritanen en de Ebionieten. Voor Qumran, zie 1QS 9:11 en 4Q175 = 4QTest. 5-8, waarin Deut. 18:17-18 geciteerd wordt.

³⁸ A.H. Edelkoort schrijft: 'Wie die passage [nl. Hand. 3] nauwkeurig leest, die merkt dat Petrus Dt. 18:15 in het geheel niet op den Christus toepast; integendeel verwijst hij in vs. 24 naar de geheele rij van profeten, die er van Samuël af geweest zijn, en zegt, dat zij "deze dagen" te voren verkondigd hebben, nl. de dagen van de verschijning van Jezus Christus. Hij gebruikt dus het woord van Mozes op juiste wijze.' *De Christusverwachting in het Oude Testament*, Wageningen, 1941, 77. B.J. Oosterhoff geeft aan: 'Het woord 'profeet', dat Mozes in het enkelvoud gebruikt, heeft hier collectieve betekenis. Er worden onder verstaan al de profeten, die God tot Israël zenden zal. Dat is evenzo het geval in Hand. 3:22'. *Israëls profeten*, Baarn, z.j., 52.

³⁹ Reeds Rashi heeft de tekst zo uitgelegd. De SV en NBG '51 hebben 'uit uw broederen, als mij', maar de NBV heeft ten onrechte 'profeten zoals ik'. In bepaalde opzichten is de dienst van Mozes uniek (zie Num. 12:6-8 en Deut. 34:1-12) en ook daarom is het de vraag of de profeten als Mozes zullen zijn. Zie verder M.J. Paul, G. v.d. Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Leviticus-Deuteronomium*, SBOT, Veenendaal, 2005, 767-768 (opbouw) en 981-987 (Deut. 18).

⁴⁰ G. Kwakkel, (red.), *Wonderlijk gewoon. Profeten en profetie in het Oude Testament*, Barneveld, 2003, 11-27. David Stern geeft aan dat de verwoesting van de tempel in het jaar 70, de verdrijving vanuit Jeruzalem in het jaar 135 (Bar Kochba) en de eeuwen van ballingschap daarna de straffen vormen waaronder het Joodse volk leed. Dit gebeurde niet vanwege 'godsmoord' of de verwerping van Jezus, maar omdat men ongehoorzaam was aan deze bepaling uit de Thora. *Jewish New Testament Commentary*, Clarksville, 1992, 231-232.

Wanneer de oudtestamentische context meegenomen wordt, levert dat meer dan eens verrassende inzichten op voor het Nieuwe Testament.⁴¹

Boodschappen van de profeten

Petrus geeft, naast de waarschuwing om te luisteren, aan dat de profeten gesproken hebben over de volgende onderwerpen:

- het lijden van Christus (vs. 18).
- de tijden van de wederoprichting van alle dingen (vs. 21);
- deze dagen (vs. 24).

De apostel verwijst slechts naar de profeten, maar geeft geen citaten. Het valt te verwachten dat hij dit in zijn toespraak wel gedaan heeft, om het volk te overtuigen. Zeker bij het eerste onderwerp was dat nodig, omdat veel passages in het Oude Testament handelen over de overwinning van de Messias.⁴²

Het lijden van Christus komt vooral naar voren in Jesaja 53, een woord dat Hij op zichzelf betrokken heeft (Luc. 22:37) en wat de evangelist Filippus ook doet (Hand. 8:32-33). Echter, Petrus zegt dat 'alle profeten' hierover geboodschapt hebben. Er valt ook te denken aan de profetie over de herder die met het zwaard geslagen wordt (Zach. 12:10; 13:7). Profeten als Jeremia hebben de afwijzing persoonlijk ervaren en doorleefd. Het zijn echter vooral de psalmen waarin het lijden naar voren komt. Deze kunnen ook bij de 'profeten' gerekend worden, omdat naast de bekende driedeling 'Wet – Profeten – Geschriften' er ook een tweedeling van de canon gangbaar was: 'de Wet en de Profeten', zodat de psalmen bij de tweede groep horen (vgl. Luc. 16:16; Hand. 24:14; 28:23). Dit wordt nog versterkt doordat David in Handelingen 2:30 een profeet genoemd wordt. Het lijden, zoals in Psalm 22 beschreven, wordt vervuld in Christus.

De tweede boodschap is boven reeds behandeld. De derde uitspraak luidt: 'En al de profeten, van Samuël af en vervolgens, zovelen er hebben gesproken, hebben ook deze dagen aangekondigd' (vs. 24). Na Mozes is Samuël de eerste die in de bijbelboeken genoemd wordt met een profetische bediening.⁴³ Daarom zal hij hier als eerste vermeld zijn. De profeten hebben gesproken over de mogelijkheid van berouw en bekering, maar ook over tijden van heil en vergeving. In het leven van Christus zijn profetieën vervuld en dat gebeurt ook wanneer mensen tot geloof komen. Het is niet wenselijk in de boeken van Samuël en andere profeten te zoeken naar specifieke profetieën over de tijd na Pinksteren, maar het is beter te denken aan de fundamentele boodschap van de alle profeten: er is genade bij God wanneer men Hem zoekt met het gehele hart.

Breder bijbels-theologisch kader

⁴¹ Voor meer voorbeelden, zie J.W. Smitt, *Opdat vervuld zou worden*, 2 delen, Groningen, 1975-1977.

⁴² Le Cornu, en Shulam schrijven: 'Unfortunately, Peter's biblical prooftexts appear to have been lost over time – a fact which supports rendering the textual difficulty of the anacoluthon here (a hanging sentence).' Zij wijzen op de opeenvolging *kai katengeilan* (a.w., 211). Overigens ligt het voor de hand dat de redevoering van Petrus sterk verkort weergegeven is. Vgl. Hand. 3:1 'het negende uur', d.w.z. 3 uur 's middags en 4:1-3 'het was reeds avond'.

⁴³ In het NT worden Abel (Luc. 11:51) en Henoah als profeten beschouwd (Jud. 14) en wellicht Noach ook (Heb. 11:7). In het OT wordt het woord 'profeet' reeds gebruikt bij Abraham (Gen. 20:7; Ps. 105:12-15), Aäron (Ex. 7:1; cf. 4:16) en Mirjam (Ex. 15:20). In Hand. 13:20 wordt gesproken over richters tot op de profeet Samuël.

Uit het bovenstaande is duidelijk dat de woorden van Petrus geen nieuwe boodschap vormen, maar diep geworteld zijn in de oudtestamentische profetieën. Naast de oproep tot bekering en de belofte van vergeving, komen dan allerlei eschatologische passages aan de orde, met de bijbehorende interpretatieproblemen. Het is niet mogelijk in dit kader te bespreken hoe dergelijke gedeelten uitgelegd kunnen of moeten worden.⁴⁴ Daar vallen echter belangrijke beslissingen die doorwerken in de wijze waarop wij de verwijzingen van Petrus opvatten.

Meermalen is het door de profeten aangekondigde rijk van vrede gelijkgesteld aan het duizendjarig rijk in Openbaring 20, terwijl anderen zich juist verzetten tegen die gelijkstelling. M. van Campen beschreef de breed geschakeerde opvattingen hierover in gereformeerde kring in vorige eeuwen, waarbij hij de volgende conclusie trekt: 'Overigens vormde het concept van het duizendjarig rijk niet de exclusieve voedingsbodem van voetiaanse en coccejaanse Israëlvizies. Er waren ook theologen die de voorzeggingen uit Openbaring 20 op het verleden betrokken en niettemin hoop koesterden voor het herstel van het joodse volk of zelfs rekenden met een bloeitijd voor de kerk op aarde. Romeinen 11 en de oudtestamentische profetieën boden voldoende ingrediënten voor deze heilvolle verwachting. Wel heeft het chiliasme de hoop voor Israël bij sommige auteurs – in beide kampen – gestimuleerd en gestempeld.'⁴⁵ Het blijft altijd weer een boeiende opgave concrete teksten en het bredere bijbels-theologische kader goed met elkaar in overeenstemming te brengen.

De zegen van het verbond

In de slotverzen van de toespraak van Petrus worden de Israëlieten beschouwd als zonen van de profeten en van het verbond met Abraham. In het kader van dat verbond is gezegd dat door zijn nageslacht alle volken van de aarde gezegend zouden worden (Gen. 12:3).⁴⁶ De volken die in Genesis 10 genoemd worden, blijven tijdelijk buiten het blikveld, omdat God zich in het bijzonder aan Abraham en zijn nageslacht openbaart. Echter, die openbaring zal tot zegen zijn voor alle volken. In het NT wordt deze tekst in Galaten 3:8 toegepast op het evangelie dat naar de heidenen gaat. Petrus legt er echter de nadruk op dat de boodschap in de eerste plaats het Joodse volk geldt. De Knecht is gezonden om dit volk te zegenen, door het tot bekering te brengen. Zo versterkt Petrus in deze verzen zijn eerdere oproep tot bekering. De belangrijkste zegen is vergeving van zonden, maar dat zal – gezien de eerdere woorden – zeker uitlopen op andere zegeningen. De hoorders mogen komen, zodat de Heiland zijn werk in hen doet.

Conclusie

⁴⁴ Vgl. mijn 'Terug naar de toekomst: de uitleg van de oudtestamentische profetieën over Israël', *Theologia Reformata* 35 (1992) 278-298 en 'Loofhuttenfeest of 'der christenen sabbath'?', *Theologia Reformata* 40 (1997) 277-293.

⁴⁵ M. van Campen, *Gans Israël. Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en de achttiende eeuw*, deel 2, Zoetermeer, 2006, 578. Hand. 3 is weinig genoemd in het proefschrift. Een verwijzing naar dit gedeelte is te vinden bij Jungius (p. 542).

⁴⁶ Er zijn diverse vertalingen mogelijk van dit vers (zie bijv. NBV), maar de passieve vertaling 'gezegend worden' verdient de voorkeur. Zie daarvoor K.N. Grüneberg, *Abraham, Blessing and the Nations*, BZAW, Berlin, 2003 en M.J. Paul, G. v.d. Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Genesis-Exodus*, SBOT, Veenendaal, 2004, 129 en 994. Zie verder Gen. 18:18; 22:18 en 26:4. In het NT wordt steeds de passieve vertaling gehanteerd. Vgl. de weergave in de LXX en in het apocriefe geschrift Sirach 44:21.

De opvatting van Origenes over een heilsuniversalisme vindt geen steun in deze tekst. Het verband handelt over de bijzondere positie van het Joodse volk. Nadat Petrus de schuld van het volk aangewezen heeft, roept hij op tot berouw en bekering. Die omkeer zal grote gevolgen hebben: behalve vergeving van zonden, zullen tijden van verfrissing aanbreken. Christus zal weerkomen en tijden van wederherstelling van alle dingen zal gerealiseerd worden. Er wordt geen 'tweewegenleer' geschetst, waarbij ieder op zijn eigen manier gered wordt, maar het geloof in Jezus Christus is noodzakelijk.

De bewoordingen van de beloften voor de toekomst zijn vrij algemeen en het is onjuist om veel bijzonderheden uit dit bijbelgedeelte te halen ten aanzien van de eschatologie. De eigen heilspositie van Israël is echter duidelijk, evenals de verantwoordelijkheid van dit volk. De tijden en gelegenheden – zowel in Handelingen 1:6-7 als die hier genoemd worden – heeft de Vader aan zich gehouden. Daarom moeten we ons verre houden van speculatie. De verwijzing naar oudtestamentische profetieën geeft aan dat we daar verder mogen zoeken naar het heilsplan van God. Eén lijn daaruit is dat het heil naar de volken gaat, en dat op den duur de volken zullen delen in de zegen van Israël.⁴⁷

De oudtestamentische profetieën, die overigens niet inhoudelijk genoemd worden in het slot van Handelingen 3, geven hoop voor de toekomst. Ondanks het feit dat slechts een deel van het Joodse volk gehoor geeft aan de oproep van Petrus, gaat God door met zijn werk!

Homiletische aanwijzingen

Hoewel sommige uitspraken specifiek Israël betreffen, is de boodschap van Petrus ook op ons van toepassing: de oproep tot berouw en bekering, Gods heilsplan en zijn beloften. Om met het laatste te beginnen: hier blijkt Gods trouw ten aanzien van Israël. Hij heeft zijn Knecht eerst tot dit volk gezonden om het te zegenen (Hand. 3:26). Op grond van onze verbondenheid met Israël geeft die trouw ook ons alle reden tot hoop. Gods werk in Israël en de volken gaat door en zijn doel zal bereikt worden!

Nu zijn ons de woorden van God toevertrouwd, en kunnen wij, gemeente uit de volken (door adoptie), ook beschouwd worden als zonen van de profeten. Wat doen wij met die verantwoordelijkheid? Wat betekenen de waarschuwendende woorden voor ons en onze kerken? Hoe krijgen wij vergeving en leven wij vanuit Gods beloften? Welke weg wijzen de profeten ons om 'tijden van verfrissing' te ervaren?

En vervolgens: hoe kunnen wij iets betekenen voor Israël? In de loop van de geschiedenis is Israël vaak verweten dat het zich vergrepen heeft aan de Christus, zonder dat het 'uit onkunde' in rekening werd gebracht en de mogelijkheid van uitdelging van zonden. In de praktijk blijkt dat christelijke hulpverlening en naastenliefde (orthopraxie) het Joodse volk meer tot jaloersheid verwekt dan louter gesprekken.

Wat de toekomstverwachting betreft, kan het nooit gaan om een afstandelijke schets van scenario's, maar om persoonlijke betrokkenheid daarbij. In plaats van afwachten worden wij opgeroepen tot concreet handelen en verwachten. De geschiedenis van de 20^e eeuw kent voorbeelden waarbij mensen en volken geprobeerd hebben een heilsstaat te realiseren,

⁴⁷ De zendingsbeweging in het boek Handelingen is 'centrifugaal': van Israël naar de volken. De beloften in Jes. 2, Zach. 14 en andere gedeeltes zijn daarentegen 'centripetaal': de volken komen naar de berg Sion. In het licht van Hand. 3:19-21 valt te verwachten dat die centripetale beweging op den duur ook nog zal plaatsvinden.

maar waarbij de resultaten het volstrekte tegenovergestelde toonden (het communisme en het nationaal socialisme). Ook komt het maar al te vaak voor dat mensen leven voor het hier en nu, zonder zich te bekommeren over de toekomst. Christenen worden opgeroepen getuige te zijn in het heden, gericht op de toekomst,⁴⁸ en mogen dit doen in verbondenheid met Israël.

De christelijke hoop kent de verwachting van 'restauratie'. God geeft de wereld en ons mensen niet zomaar prijs aan de ondergang, maar gaat door oordelen en gerichten heen afrekenen met het kwaad. Er komt een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, waarop gerechtigheid woont! De tijden van wederoprichting komen!

⁴⁸ Vgl. G.C. den Hertog, Preekschets over Hand. 3:19-21 in *Postille 54*, Zoetermeer 2002, 183-187.